

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

توحید فائق در معرفت خالق

تألیف

آیت الله محقق سید علی بهبهانی رحمته الله

تحقیق و توضیح

آیت الله شیخ ماجد کاظمی

ترجمة مؤسسة الدفاع عن مذهب اهل البيت عليهم السلام

انتشارات چتر دانش

سرشناسه	: بهبهانی، سیدعلی، ۱۲۶۴ - ۱۳۵۳.
عنوان قراردادی	: التوحید الفائق فی معرفه الخالق. شرح
عنوان و نام پدیدآور	: توحید فایق در معرفت خالق تالیف سید علی بهبهانی
	تحقیق و توضیح ماجد کاظمی
مشخصات نشر	: ترجمه موسسه الدفاع عن المذهب اهل البيت عليهم السلام.
	: تهران چتر دانش ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۵۳۹-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتاب حاضر با عنوان «توحید فایق» توسط انتشارات دارالهدی در سال ۱۳۹۶ فیپا گرفته است.
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیر نویس.
عنوان دیگر	: توحید فائق.
موضوع	: توحید * (Tawhid (Unity of God خداشناسی God -- Knowableness
شناسه افزوده	: کاظمی، ماجد، ۱۳۳۷ -
شناسه افزوده	: موسسه الدفاع عن مذهب اهل البيت عليهم السلام
رده بندی کنگره	: BP۲۱۷
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۶۷۱۱۶۷
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

نام کتاب	: توحید فائق در معرفت خالق
ناشر	: چتر دانش
تألیف	: آیت الله محقق سید علی بهبهانی <small>رحمته</small>
تحقیق و توضیح	: آیت الله شیخ ماجد کاظمی
نوبت و سال چاپ	: دوم - ۱۴۰۳
شمارگان	: ۵۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۵۳۹-۲
قیمت	: ۱۱۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خمینری جاوید (اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

رشته حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به این ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آن‌ها از یک سو و تناسب آن‌ها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه آموزش عالی آزاد چتر دانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه علمی بیش از پیش به منصفه ظهور برساند.

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

فهرست

۱	توحید فائق در معرفت خالق.....
۶	معرفی آثار مفاخر خوزستان
۹	مقدمه
۱۰	سخن آغاز
۱۳	سؤال‌هایی درباره توحید الهی.....
۱۵	جواب سؤال اول.....
۱۸	جواب سؤال دوم.....
۲۰	جواب سؤال سوم.....
۲۷	جواب سؤال چهارم.....
۳۴	جواب سؤال پنجم.....
۳۵	جواب سؤال‌های ششم، هفتم و هشتم.....
۴۱	جواب سؤال نهم.....
۴۳	جواب سؤال دهم.....
۴۴	جواب سؤال یازدهم.....
۶۳	جواب سؤال دوازدهم.....
۶۷	جواب سؤال سیزدهم.....

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ بِالْحَقِّ تَوْحِيدِ فَائِقٍ فِي مَعْرِفَةِ خَالِقِهِ..... ٧٥

٧٦.....مقدمه المؤلف

٧٨.....مرحله اول: در اثبات حادث بودن جهان هستی و بطلان قول به ازلی بودن آن

٨٧.....مرحله دوم: باید جهان سازنده و مدبری داشته باشد که بالذات واجب باشد

٨٩.....مرحله سوم: کمال مطلق بودن خداوند متعال و منزّه بودن او از کاستی‌ها

مرحله چهارم: صفات خداوند متعال عین ذات او هستند، مراد از این سخن

٩٠.....نفی کردن صفات و اثبات آثار آنها برای خود ذات است

٩٢.....توضیح خطبه

مرحله پنجم: در مورد توحید باری تعالی است پس موجودی از موجودات عالم دلالت

می‌کند بر اینکه او (خداوند متعال) یکتا و فرد است و دوم و شبیهی ندارد. ١٠٢

١٠٥.....پاسخ شبهه ابن کمونه

١٠٦.....دلایل دیگری در توحید

١١٠.....مرحله ششم

١١٠.....ادله بطلان اشتراک معنوی میان واجب‌الوجود و ممکن‌الوجود

١١٤.....ادله قائلین به اشتراک معنوی

١١٥.....جواب ادله قائلین به اشتراک معنوی

١١٩.....بحثی در اصالة الماهیه و اصالة الوجود

١٢٢.....خاتمه

معرفی آثار مفاخر خوزستان^۱

توحید فائق در معرفت خالق به زبان عربی، و به صورت موجز و بلیغ با موضوع خداشناسی و توحید در ۲۴ صفر سال ۱۳۸۴ ق به پایان رسیده است. اولین بار در خرم‌آباد در ۲۶ صفحه رقعی منتشر شد و چند بار در زمان حیات مؤلف به ضمیمه کتاب‌های دیگری به چاپ رسیده است.

مؤلف انگیزهٔ تألیف را پاسخ‌دادن به درخواست مؤمنین در دفع شبهات طبیعیین و مخالفین توحید خالص بیان کرده است و رساله را بر شش مرحله استوار ساخته؛ اثبات حدوث عالم و رد ازیلی بودن و قدم آن، حتمیت وجود صانع و مدبری که واجب بالذات است، و دارنده بودن تمام صفات کمال و عدم‌راهیابی هیچ نقصی در او، عینیت صفات با ذات او، توحید او و راه نداشتن تعدد، عدم‌اشتراک وجود او با وجود ممکنات.

روش مؤلف، بهره‌گیری از مباحث عقلی برای تحلیل مفاد اخبار رسیده از ائمه معصومین است و در بسیاری موارد در نقدی صریح و شجاعانه آنچه را در برخی کتب فلسفی غرب و شرق در شمار بدیهیات شمرده شده، نقد و رد کرده است؛ به‌عنوان نمونه بحث ماتریالیست‌ها بر پایه نظریات علوم طبیعی مانند فرضیه داروین را مردود، نظریه اصله‌الوجود را فارغه‌المحتوی، و اشتراک‌الوجود و نیز سنخیت بین خالق و مخلوق را باطل اعلام کرده است....

این کتاب بار دیگر در سال ۱۴۲۲ ق - ۱۳۸۰ ش با تعلیق و تقدیم شیخ ماجد کاظمی از علمای اهواز از سمت نشر الماس در قم در شمارگان ۳

۱ - توسط ایت‌الله شیخ رضا حیدری دامت توفیقاته .

هزار نسخه چاپ و منتشر شد و مورد استقبال قرار گرفت.

تعلیق‌های مفید آیت‌الله شیخ ماجد کاظمی، با قلم فصیح و بلیغ عربی حجم رساله ۲۶ صفحه‌ای را به ۵۴ صفحه رسانده بود. استاد کاظمی در مقدمه مبسوط ۴۹ صفحه‌ای خود که به‌منزله یک مقاله انتقادی مستقل نیز می‌تواند معرفی شود، به بیان مبانی عقلی مصنف در این اثر و سایر آثار مؤلف و نیز بیان آراء فلسفی کلامی خود پرداخته و به این ترتیب با افزوده‌شدن فهرست مطالب، حجم کتاب به ۱۱۰ صفحه رقیعی رسیده است. اخیراً این کتاب با برگردان فارسی به همت جمعی از فضلا از سمت نشر دارالهدی در سال ۱۳۹۶ چاپ و منتشر شده است.

این اثر ماندگار به خامه قلم آیت‌الله العظمی علی موسوی بهبهانی، که از فقها و اصولی‌های شیعه است، می‌رسید. وی در ۱۳۰۲ یا ۱۳۰۳ ق در بهبهان متولد شد و تحصیلاتش در بهبهان و نجف نزد اعظام علما مانند صاحب کفایه و صاحب عروه بوده است. هرچند بیشترین آموخته‌هایش را مرهون سیدحسین کوه‌کمری بوده است.

تألیف کتب و رساله‌های علمی متعدد فقهی، اصولی، کلامی و ادبی که مصباح‌الهدایه فی اثبات‌الولایه مشهورترین آن‌ها است و خدمات اجتماعی گسترده مانند تاسیس بیش از ده مرکز علمی فرهنگی و خدماتی درمانی بدون حمایت هیچ دولتی و بیش از پنج دهه تدریس در نجف، کربلا، اهواز، رام‌هرمز، بهبهان و اصفهان، و همچنین تربیت شاگردان، مبلغان و مجتهدان از برکات عمر نود و چند ساله این مرجع تقلید خوزستانی است. رحلت او در سال ۱۳۹۵ق-۱۳۵۴ش و مدفن او حجره‌ای در مدرسه دارالعلم او در اهواز است.

مطالعه توحید فائق بلکه مباحثه و تدریس آن را به طلاب و فضلا و
مدرسین توصیه می‌کنم برای استفاده و افاده، و پس از آن حاشیه‌نویسی
و شرح و احیانا نقد و بررسی.

رضا حیدری ۱۳۹۹/۴/۲۰ - اهواز

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ كَمَا هُوَ أَهْلُهُ وَ مُسْتَحِقُّهُ، وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ مُحَمَّدٍ
وَ عَتَرَتِهِ الْأَبْرَارِ الْأَخْيَارِ، صَلَاةً لَا انْقِطَاعَ لَهَا لِمَدَدِهَا وَ لَا انْتِهَاءَ لِعَدَدِهَا، وَ
سَلَّمَ تَسْلِيمًا.

سخن آغاز

سخن درباره حضرت علامه سید علی بهبهانی مجال بیشتری را می‌طلبد تا بتوان همه ابعاد شناخته و ناشناخته‌اش را توصیف نمود. آنچه بیش از همه ویژگی‌های علمی و اخلاقی این مرد را چون تمامی اسلاف گذشتگانش نمایان تر می‌سازد، ویژگی تقوا و روحیه شجاعت و شهامت علمی ایشان در بیان و شناساندن حق و حقیقت است. او که در ورای تحقیق‌های منصفانه سرآمد پژوهندگان بود، چون به حقیقتی نایل می‌گشت، از بیان و نمود آن، هر چند در کام دیگران تلخ آید، فروگذار نبود. این همان نکته‌ای است که شخصیت این دانشمند الهی محقق، فقیه علوم آل بیت عصمت و طهارت (علیهم‌السلام) و متکلم ربانی و معلم اخلاق را از سایرین نمایان تر می‌نماید. او در کتابش به نام (توحید فائق در معرفت خالق) که در موضوع (توحید) به رشته تحریر در آمده است، با توان پژوهندگی بسیار، و شجاعت محققان منصف در آغازین صفحه آن نگاشت (هذا کتابنا ینطق بالحق) و دیگران را با این کلام نورانی به مطالعه و بررسی کتاب گران‌سنگ خود برانگیزاند. اگرچه بسیاری از دانشمندان الهی پیرامون موضوع شریف (توحید) قلم زده‌اند و برای اثبات وجود خداوند متعال به بیان استدلال‌های عقلی، ریاضی، فلسفی، علمی و حسی پرداخته‌اند، آنچه کتاب علامه فرزانه بهبهانی (ره) را از دیگر نگاه‌ها متمایز می‌سازد، همانا بیان حقایق ناب مستفاد از براهین عقلی و علمی مؤید به آیات و روایات است که بسیاری از مسائل فلسفی را که جزو امور بدیهی قرار می‌گرفت، در بوته نقد و بررسی محققانه خود قرار داد و سستی اندیشه‌هایی را که به‌عنوان حق و حقیقت

معرفی می‌شد، بر ملا ساخت.

ویژگی‌های این کتاب کلامی و اندیشه‌های او را می‌توان به‌طور خلاصه در موارد ذیل معرفی نمود:

(الف) تحقیق در مورد اصالت وجود و بیان بی‌محتوا بودن آن؛

(ب) بطلان مسأله اشتراک وجود؛

(ج) بطلان قاعده الواحد لا یصدر منه الا الواحد؛

(د) ردّ سنخیت بین علت و معلول و در نتیجه عدم پذیرش وجود سنخیت

بین خالق و مخلوق.

و بسیاری از نکات کلامی الهی که خواننده محترم با مطالعه دقیق و موشکافانه این کتاب شریف بدان واقف خواهد گشت.

علامه بهبهانی مجتهدی بود که در هیچ‌کدام از دانش‌های فلسفی، اصولی و فقهی سطحی‌نگر نبوده بلکه در بسیاری از علوم، مطالب نو و بدیهی را با توان علمی و اجتهادی خویش مطرح ساخت.

او با استخراج و استنباط حق هر چند در برابر قواعد فلسفی می‌بود، بیان نمود و بیان حق را بر هرگونه مصلحت‌اندیشی فلسفی مقدم شمرد.

همچنین مخفی‌نماند که مسأله توحید، مسأله‌ای بسیار مهم و سرنوشت‌سازی است؛ همان‌طوری که خداوند متعال فرموده‌اند **إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا**؛ خداوند (هرگز) شرک را نمی‌بخشد و پایین‌تر از آن را برای هرکس بخواهد می‌بخشد و آن کس که برای خدا شریکی قرار دهد، گناه بزرگی مرتکب شده است، و **إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ**

عَلَيْهِ الْجَنَّةُ^۱؛ زیرا هرکس شریکی برای خدا قرار دهد خداوند بهشت را بر او حرام کرده است، و همچنین {وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ^۲؛ و هرکس همتایی برای خدا قرار دهد، گویی از آسمان سقوط کرده و پرندگان (در وسط هوا) او را می‌ربایند و یا تندباد او را به جای دور دستی پرتاب می‌کند.

و غیر از این آیات، بنابراین انسان عاقل و عاشق حقیقت باید هوای نفسانی خود را دور کند و از تعصب پرهیز کند، چون مسأله توحید چیزی است که سرنوشت انسان به او بستگی دارد و نمی‌شود از این مسأله صرف‌نظر کرد.

۱- المائدة آیه ۷۲

۲- الحج آیه ۳۱

سؤال‌هایی درباره توحید الهی

۱. آیا خداوند -جل‌وعلا- مساوی وجود است؟ و آیا از خداوند غیر از وجود چیزی صادر نمی‌شود؟
 ۲. آیا خداوند متعال کل وجود است؟
 ۳. آیا خداوند صرف‌الوجود است؟
 ۴. آیا موجودی که حقیقتش بسیط است کل و تمام اشیاء است؟
 ۵. نظریه فیض الهی چیست؟
 ۶. آیا جهان مظهر وجود خداوند جل و علا است؟
 ۷. آیا خداوند -عزّوجل- در وجود تجلی پیدا کرده و آسمان، زمین، انسان و ملک شده است؟
 ۸. آیا جهان سایه خداوند -عزّوجل- است؟
 ۹. آیا خداوند اشیاء را از وادی عدم آفرید؟
 ۱۰. آیا وجود مخلوقات باعث ممانعت از وجود خداوند -عزّوجل- شده است؟
 ۱۱. اگر حقیقت وجود متعدد باشد؛ آیا مرزی بین خالق و مخلوق هست؟
 ۱۲. آیا اراده خداوند متعال جزء صفات ذات است یا صفات افعال؟
 ۱۳. آیا اراده خداوند (جل‌وعلا) ذاتی است؟
 ۱۴. آیا درست است که واحد بیش از یک مخلوق نمی‌آفریند؟
- این‌ها مجموعه پرسش‌هایی است که فهم مبانی عقلی مصنف را ساده می‌نماید و ما آن‌ها را به ترتیب پاسخ خواهیم داد؛ و از میان این پاسخ‌ها،

جواب سؤال‌های دیگری فهمیده خواهد شد، همان‌گونه که در سؤال از تفاوت میان توحید مبنی بر اصالت وجود با توحید مبنی بر اصالت ماهیت خواهد آمد و مطالبی دیگر مانند آن.

جواب سؤال اول

اما در پاسخ به سؤال اول که آیا خداوند مساوی وجود است یا نه؟ می‌گوییم: لفظ جلاله (الله) اسم اعلم برای ذات مقدس الهی است و اما کلمه «وجود» در لغت و عرف به معنی تحقق یافتن و به ثبوت رسیدن است و بر این اساس رابطه‌ای بین لفظ جلاله و وجود نیست؛ زیرا اولی اسم اعلم است و دومی اسم معنی که نیاز به موضوع دارد و حکایت از مفهومی کلی از ثبوت و تحقق می‌کند پس این دو از جمله معانی متخالف هستند؛ مانند: زید و شجاعت.

بله برای وجود در اصطلاحات فلسفی چهار معنی ذکر شده است که صاحب (توضیح‌المراد) آن‌ها را ذکر کرده‌اند:

اول: حقیقت بسیط نوریه که حیثیت ذات آن، حیثیت امتناع از عدم و منشأ آثار است که در زبان اصل فلسفه، از آن به حقیقت وجود تعبیر می‌شود. این همان است که فلاسفه در اصالت و عدم‌اصالت آن اختلاف دارند. این حقیقت دارای لفظی که برای آن وضع شده، نیست؛ زیرا وضع متوقف بر تصور موضوع له است و این حقیقت به خاطر دو وجه که صاحب منظومه در شرح آن، آن‌ها را ذکر کرده، تصور نمی‌شود.

دوم: وجود عبارت است از مفهوم عام بدیهی و مشترک که عنوان حقیقت بوده و صورتی از صورت‌های آن است و عقل بشری نیز بدان حقیقت اشارت می‌کند. وجود به این معنی، مفهومی است که عقل از موجودات انتزاع می‌نماید و بعد از انتزاع وجود از موجودات بر آن‌ها حمل می‌کند. وجود بدین معنا همان است که در بداهت آن سخن گفته شد و

در مسائل بعدی به ذکر احکام آن خواهیم پرداخت. برای این مفهوم در زبان عربی الفاظ (وجود) کون و غیره و در زبان فارسی لفظ (هستی) را وضع کرده‌اند.

سوم: وجود عبارت است از معانی مرکب و اشتقاق یافته که از آن لفظ شایستگی ذاتی برای داراشدن صفتی فهمیده می‌شود. با این بیان، وجود در معنای دوم بر موضوعات حمل نمی‌شود؛ مگر به اعتبار همین شایستگی آن برای داراشدن صفتی. در زبان عربی برای این مفهوم کلمه (موجود) و در زبان فارسی واژه (هست) را قرار داده‌اند.

چهارم: وجود عبارت است از معنای مصدری که در فارسی واژه (بودن) را برای آن وضع کرده‌اند و در عربی لفظ خاصی برای آن نهماده‌اند، بلکه لفظ «وجود» و دیگر مترادفات آن به‌کاری رود. وجود هنگامی به اعتبار عقل تصور می‌گردد که ذات به وجود آراسته شود، آن‌هم موقعی که ذات به‌طور مستقیم منظور نظر ما نباشد. به عبارت دیگر هنگامی که وجود صفتی برای ذات دیده شود؛ مانند آینه‌ای برای نگاه کردن در آن نه مفهوم مستقلی.^۱

اقول: سه اصطلاح اخیر وجود در لغت و عرف مورد استعمال واقع می‌شود؛ ولی معنای وجود مطابق اصطلاح اول، فقط اصطلاحی است که بر پایه ادعا بنا شده است و به تعبیر دیگر می‌گوییم، مدعی وجود در اصطلاح اول، خواهان این مطلب است که حقیقت اشیاء همانا حیثیتی است مقابل عدم که نام آن وجود است؛ ولی معلوم است این عنوان هیچ ارتباطی با

۱. توضیح المراد تألیف السید هاشم الحسینی الطهرانی؛ انتشارات المفید؛ چاپ سوم ص ۸؛ (و هو شرح لکتاب کشف المراد للعلامة الحلی (ره)).

کلمه وجود مصطلح در عرف و لغت ندارد. به بیان دیگر، احکام مرتبط با کلمه (وجود) اصلاً ارتباطی با این اصطلاح نوین ندارد.

بنابراین اگر بگوییم که وجود در اصطلاح لغوی مشترک و کلی و از حقایق متعددی گرفته شده باشد؛ این بدان معنی نیست که این حقیقت نوریه بنابر اصطلاح اول یکی و مشترک بین تمام حقایق است. خلاصه اینکه کلمه وجود مفهومی است، مشترک بین تمام حقایق خارجی و اما اینکه وجود عین ذات الهی است؛ این کلام اصلاً به کلمه وجود، نه در لغت، نه در عرف و نه در عقل ارتباطی ندارد.

و تحقیق مصنف (ره) خواهد آمد که ذات مقدس الهی متباین با غیر خود از موجودات است و حقیقت وجود مشترک نیست به این ترتیب ایشان بیان و تقریر می‌کند آنچه را توضیح دادیم که ذات الهی با وجود مساوی نیست بلکه وجود مفهوم عامی است که بر کثیرین صدق می‌کند.

جواب سؤال دوم

اینکه از وجود چیزی جز وجود چیزی صادر نمی‌شود، این ادعایی است که ریشه در اعتقاد به سنخیت بین علت و معلول دارد. بنابراین چنانچه بگوییم که خداوند متعال با وجود مساوی است و جز وجود از او صادر نمی‌شود، به تحقیق مسیر تناسب و تناسب بین علت و معلول را پیموده‌ایم. **أقول:** مصنف (ره) نظریه سنخیت بین ذات الهی، که علت همه موجودات است و مخلوقات، که همانا معلول هستند، باطل کرد. به‌علاوه آنکه لازمه این اعتقاد همانا وجود داشتن همه پدیده‌ها در ذات مقدس الهی است (تعالی عن ذلک علواً کبیراً). پس بودن این عالم و ائتلاف بعضی از آن با بعضی دیگر همان‌طور که در مشتمل بودن جسم انسان بر روح و مخالفت بعضی با بعضی دیگر همانند مذکرومؤنث بودن و ماده بودن و رنگ‌های مختلف داشتن و همه اختلافات و تنوع‌های مخلوقات، لازم می‌آید که همه در ذات خداوند -عزوجل- وجود داشته باشند تا اینکه از سنخیت بین خداوند -عزوجل- و مخلوقات محافظت نمائیم. پس لازم می‌آید که خداوند -عزوجل- جسم مادی که مشتمل بر روح باشد و روح او غیر از بدنش است و تا آخر و لازم است که خدا محدود باشد، چون مخلوق محدود است.

پس اگر بگوییم بلکه همه آن در ذات خدای -عزوجل- موجود است؛ مگر آنکه او از نوع عالم الوهیت است و همانندی تمام‌تر و لطیف‌تر.

پاسخ می‌دهیم اولاً، دلیل بر چنین ادعایی چیست؟ و آیا این جز یک

ادعای بی‌دلیل است؟

ثانیاً، چگونه امکان دارد وجودی مجرد به معنی غیرمحدود و مافوق ماده عین وجود مادی باشد و او محدود است؟ آیا چنین سخنی جمع بین دو نقیض نیست؟

نتیجه اینکه یا باید تجرد مجرد و محدود نبودن ذات الهی را که همانا غیر مادیات است، پذیرفت که در این صورت دیگر هیچ سنخیتی بین خداوند و ماده نخواهد بود و یا بگوییم خداوند متعال عین ماده بوده و به قاعده سنخیت معتقد شویم. این قاعده با برهان عقلی و قاطع سازگار نمی‌باشد؛ زیرا خداوند دارای حد نیست.